

УДК 327 (082)

<https://doi.org/10.34142/24130060.2020.21.2.04>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

І. Д. Денисенко

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті розглядаються та систематизуються результати теоретичних розвідок щодо дослідження міжнародних відносин, які презентовані у зарубіжних та вітчизняних наукових публікаціях.

Акцент робиться на моменті визначення нової ефективної стратегії вивчення взаємодій політичних суб'єктів у межах існуючої міжнародної системи. Обґрунтовується доцільність звернення до евристичного потенціалу тих теоретичних побудов, які найбільш адекватно інтерпретують засади становлення та функціонування саме сучасного суспільства.

Ключові слова: міжнародні відносини, методологія, теорія, стратегія, рівні аналізу.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СТРАТЕГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ

И. Д. Денисенко

В статье рассматриваются и систематизируются результаты теоретических исследований по международным отношениям, представленные в зарубежных и отечественных научных публикациях.

Акцент делается на моменте определения новой эффективной стратегии изучения взаимодействий политических субъектов в рамках существующей международной системы. Обосновывается целесообразность обращения к эвристическому потенциалу тех теоретических построений, которые наиболее адекватно интерпретируют основы становления и функционирования именно современного общества.

Ключевые слова: международные отношения, методология, теория, стратегия, уровни анализа.

INTERNATIONAL RELATIONS IN THE CONTEMPORARY SOCIAL AND-POLITICAL DISCOURSE: TO DEFINING A RESEARCH STRATEGY

I. Denysenko

In the article the results of theoretical research on international relations, presented in foreign and domestic scientific publications on the relevant issues are examined and are

systematized. It is substantiated that the problem field of international relations continues to be actively studied from the standpoint of all three traditional versions of their interpretations - as a «scientific discipline», as a «theory of international relations», as a «system of international interactions». For each moment, which in a certain way characterizes the direction and procedure for the implementation of cognitive activity in international relations as a theory and system of interactions of certain subjects, active discussions continue to be observed.

The emphasis is on the moment of defining a new effective strategy for studying the interactions of political actors within the framework of the existing international system.

It is substantiated that a promising strategy for further research in this direction is the active appeal of international experts to the heuristic potential of those theoretical constructions that most adequately interpret the foundations of the formation and functioning of a modern society («information society», «post-industrial society», «network society», «communication society», «risk society», «global society», etc.) as a whole (that is, not as a specific local system, but as a global entity).

The following characteristics of these theories are considered as arguments: a) the presence in these concepts of the prospects for the development of the social system in the context of globalization; b) the obligatory determination of the development mechanism of all structural elements of society; c) the existence of relationships between different levels of functioning of state and non-state, political, economic and other institutions and structures.

Key words: *international relations, methodology, theory, strategy, levels of analysis.*

Постановка проблеми. В умовах існування глобалізуючого світу в центрі уваги представників соціально-політичної системи знань знаходяться проблеми, пов'язані з адекватною інтерпретацією змісту сучасного етапу в розвитку міжнародних відносин (сукупністю «усіх взаємодій у межах міжнародної системи» (Maklin та Makmilan red., 2006, s. 408) та з реальним моделюванням процесу перспектив їх функціонування. Очевидно, що конструктивне розв'язання цих проблем можливо тільки на засадах розробки та застосування адекватної методології дослідження.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемне поле міжнародних відносин є традиційним предметом дослідження багатьох наукових шкіл і напрямків в сучасній системі соціально-політичних знань. Його активно вивчали і продовжують аналізувати такі зарубіжні дослідники як Р. Арон (2000), Х. Балл (1995), Зб. Бжежинський, Й. Галтунг, Дж. Зінгер, Г. Кіссинджер, Ф. Пфетч (2000), С. Смит (2002), К. Уолц, С. Хантінгтон (2018), М. Холліс (1990), Н. Чомські та ін. та вітчизняні вчені, зокрема, С. Кононенко (2002), К. Семчинський, В. Хонін (2005), С. Шергін (2013) та ін.

За умов проведення цілої низки досліджень щодо різних аспектів виникнення та функціонування системи міжнародних відносин та висунення великої кількості конструктивних пропозицій щодо підвищення рівня їх евристичного потенціалу, як свідчать результати аналізу відповідних наукових публікацій, питання визначення рівня та домінуючого напрямку вивчення міжнародних відносин, залишаються такими, які активно обговорюються серед представників сучасної наукової спільноти.

Метою статті є спроба визначитися у контексті аналізу зарубіжних та вітчизняних наукових публікацій з міжнародної проблематики щодо напрямів розробки ефективної стратегії дослідження взаємодій політичних суб'єктів у межах існуючої міжнародної системи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасних зарубіжних та вітчизняних наукових публікацій з міжнародної проблематики свідчить про певну ситуацію, що склалася серед представників соціально-політичного співтовариства щодо напрямів та стратегій дослідження міжнародних відносин. Вона може бути охарактеризована через наступні моменти.

По-перше. Міжнародні відносини досліджуються в сучасному соціально-політичному дискурсі (майже в однакому обсязі) як: дисципліна; теорія (у широкому сенсі) та як сукупність взаємодій у межах певної міжнародної системи.

По-друге. З початку другої половини ХХ сторіччя серед дослідників починає домінувати ідея про дослідження міжнародних відносин (як й інших соціально-політичних явищ) виключно з позиції логічного та лінгвістичного неопозитивізму.

Логічний позитивізм, що виник на основі поєднання класичного позитивізму з формальною логікою і орієнтований на створення уніфікованої науки, запропонував два основних методологічні принципи – верифікації і конвенціоналізму.

Дію принципу верифікації направлено на виокремлення в сукупності тверджень, сформованих дослідниками в науці, таких, які мають дійсний

зміст; конвенціоналізму – на виділення в структурі науки довільних угод (конвенцій), що діють у вигляді вихідних положень її логічної структури.

У контексті поєднання принципів верифікації і конвенціоналізму формування структури науки розглядалося як побудова сукупності умовних теоретичних конструкцій, що створюються за допомогою умовних логічних засобів на базі емпіричних (фактуальних) констанцій («протоколів») і піддаються потім процедурі зведення (редукції) до цих протоколів.

Спочатку (в 30-40-х роках) таке конструювання пропонувалося здійснювати з позиції так званого «фізикалізму», тобто, перекладу пропозицій усіх наук, які містять опис явищ в термінах спостереження, в пропозиції, що складаються виключно з термінів, які вживаються у фізиці.

Пізніше (в 50-х роках) для суспільних наук як більш раціональний підхід до побудови їх структур починає розглядатися окремий випадок фізикалізму – соціальний біхевіоризм, тобто, здійснення перерахованих вище теоретико-логічних операцій пропонується проводити на мові поведінкової психології.

Актуалізація досліджень у сфері мови, на якій вчені міркують про наукові проблеми, в рамках розвитку неопозитивізму призвело до виникнення в 40-х роках ХХ ст. його нового варіанту – лінгвістичного, орієнтованого на аналіз повсякденної мови в контексті розвитку так званих «мовних ігор» (в термінології Л. Вітгенштейна).

Вищезазначені варіанти неопозитивізму сформували підстави для широкого поширення застосування раціоналістичного підходу до аналізу людської діяльності, предметами дослідження стають елементи (явища і процеси) соціально-політичної реальності. Відродження в науковому пізнанні аристотелевської орієнтації на людину і гуманітарну область пропонувалося здійснювати не на рівні опису, а на рівні пояснення.

Варіанти можливості досягнення такого рівня для досліджень не тільки фізичних об'єктів (а, наприклад, історичних подій) були представлені в

публікаціях таких дослідників, як К. Гемпель, К. Дукассі, П. Оппенгейм, Р. Хобаррт та ін. (Vriigt, 1986).

Зазначені роботи стимулювали виникнення дискусії про природу пояснення в гуманітарних і соціальних науках (в рамках традиційного протистояння між позитивістською і антипозитивістською методологіями), що призвело до активізації (для обґрунтування теоретичної спроможності кожної методологічної установки) модельного (теоретичного) конструювання в сфері досліджень основних проблем поведінкових, соціальних та історичних наук, серед яких особливе місце займають проблеми індивідуальної і колективної взаємодії (співробітництво і конфлікт).

По-третє. Звернення до пізнавального інструментарію природничих наук сформувало підстави для нової дискусії серед дослідників, що спеціалізуються на міжнародній проблематиці, а саме – про рівні аналізу в системі міжнародних відносин.

У соціальній науці сформувалося два традиційні підходи до інтерпретації соціально-політичних явищ – атомістичний і холістських. Серед дослідників міжнародних відносин вони отримали назви «редукціоністській» і «системний» (виходячи, насамперед, з пропозицій К. Уолца (1979).

З позиції редукціоністського підходу, міжнародні відносини пропонується аналізувати в контексті поділу систему, що їх містить, на певні складові частини / елементи. Системний підхід передбачає, що «ціле більше ніж сума його частин, і що поведінка, і навіть зміст частин цілого створюється і формується структурами, які вбудовані в саму систему» (Bus і Smit, 2002, s. 209-210).

У результаті обговорення запропонованих підходів серед дослідників були сформовані три питання, відповіді на які здатні підвищити рівень інтерпретації досліджуваних явищ:

«1. Скільки і які повинні бути рівні аналізу для міжнародних відносин?

2. За якими критеріями визначати ці рівні аналізу і як їх відрізняти один від одного ...

3. ... якщо буде розроблена схема рівнів, як знову об'єднати частини разом, щоб домогтися холістського розуміння» (Bus і Smit, 2002, s. 211).

По-четверте. Найбільш часто дослідниками (серед них М. Каплан, Дж. Сінгер, С. Сміт, К. Уолц, М. Холліс та ін.) на прикладному рівні пропонується вивчати міжнародні відносини з позицій аналізу поведінки / дій індивідів, держав і систем (Hollis and Smith, 1990, p. 97-100).

По-п'яте. Ці дослідницькі практики вимагають відповідних теоретичних обґрунтувань (теорій, парадигм, концепцій, моделей). Серед фахівців в сфері міжнародних відносин також як і серед інших соціальних дослідників немає загальноприйнятої точки зору на визначення і структуру даних теоретичних побудов, і перш за все, це твердження стосується соціальної теорії, політичної теорії та теорії міжнародних відносин.

Наприклад, виходячи з результатів аналізу різних варіантів інтерпретації теорії міжнародних відносин, що були запропоновані в соціально-політичному дискурсі наприкінці ХХ століття, англійським політологом С. Смітом виділяються такі дослідницькі процедурні стратегії до її розгляду:

- порівняння політичної теорії з міжнародною теорією;
- зіставлення комунітарних теорій з космополітичними теоріями;
- презентація теорії міжнародних відносин як сукупності трьох традицій – так званих «реалістів»; «раціоналістів» і «революціоністів»;
- інтерпретація теорії міжнародних відносин через послідовну зміну доктрин – «ідеалістичну», «реалістську» і «соціально-наукову» / «біхевіористську»;
- презентація теорії міжнародних відносин через три парадигми, що визначають основи міжнародної політики: реалізм – неореалізм; лібералізм – глобалізм – плюралізм і неомарксизм – структуралізм;

– розгляд міжнародної теорії як конституючої теорії або як пояснювальної теорії;

– прийняття функціонування теорії міжнародних відносин на засадах фундаціоналізму або з позиції антифундаціоналізму (Bus і Smit, 2002, s. 19-45).

По-шосте. Теоретичні конструкції, які представлені в сучасному науковому співтоваристві та інтерпретують ті чи інші аспекти проблемного поля міжнародних відносин на різних рівнях, умовно можна об'єднати в дві великі групи:

– першу з яких формують ті теоретичні конструкції, що розглядають виникнення і розвиток відносин у відповідній міжнародній системі в цілому (концепції нового світового порядку);

– другу – ті теоретичні побудови, що експлікують генезис, динаміку та можливі методи врегулювання / розв'язання саме боротьби між її основними суб'єктами (теорії міжнародного конфлікту).

Слід підкреслити, що і перша група теоретичних побудов містить певні інтерпретаційні моменти виникнення та розвитку міжнародного конфлікту (як одного з можливих варіантів взаємодії між відповідними політичними суб'єктами), але він не є безпосереднім предметом їхньої концептуалізації.

Загальновідомими теоретичними побудовами в сучасному науковому соціально-політичному співтоваристві, що утворюють першу групу розробок, є:

– концепція «кінця історії» американського політолога японського походження Ф. Фукуяма. Спочатку в статті «Кінець історії?» (журнал «The National Interest», 1989), а потім в книзі «Кінець історії і остання людина» (1992) Ф. Фукуяма прогнозує майбутнє для сучасних держав як завершення епохи глобальних ідеологічних протистоянь і в перспективі – встановлення миру, зокрема, серед найбільших і найбільш розвинених держав світу на засадах існування єдиних принципів економічного життя і загальних ліберально-демократичних цінностей (Fukuyama, 2004);

– концепція «зіткнення цивілізацій» американського політолога С. Хантінгтона. Спочатку в статті «Зіткнення цивілізацій» (журнал «Foreign Affairs», 1993), а потім в монографії «С. Хантінгтон обґрунтовує перспективи розвитку міжнародної спільноти на основі взаємин цивілізацій – глобальних «супер-акторів». Цивілізації пропонується інтерпретувати як «культурні спільноти найвищого рангу, найширший рівень культурної ідентичності людей». Передбачається, що в XXI столітті сформується вісім або дев'ять цивілізацій: західна, ісламська, конфуціанська, православно-слов'янська, індуїстська, японська, латиноамериканська і, можливо, буддистська і африканська. У відносинах між ними будуть домінувати конфлікти, викликані і постійно підтримувані в своєму розвитку цілою низкою об'єктивних, непереборних причин, які формуються як самою природою цивілізацій, так і під впливом глобальних системних факторів (Hantington, 2018);

– концепція «глобального співтовариства» американського соціолога А. Етціоні. У книзі «Від імперії до співтовариства. Новий підхід до міжнародних відносин» (2004) А. Етціоні формування нового світового порядку пов'язує з переходом від системи міжнародних відносин, заснованої на взаємодії суверенних держав (що виникли ще в період панування Вестфальської системи), до певної глобальної спільноти, здатної більш гнучко і оперативно вирішувати локальні проблеми і одночасно готової протиставити колективну волю світового співтовариства (Ettsioni, 2004).

Серед другої групи теорій домінують концепції міжнародного конфлікту французького політолога Р. Арона, норвезького соціолога Й. Галтунга, американських політологів Д. Геллера і Д. Зінгера, німецьких експертів-міжнародників Ф. Пфетча і К. Роулоффа, канадського дослідника К.Я. Холсті та ін. (Aron, 2000).

По-сьоме. У публікаціях з міжнародної проблематики відсутні звернення дослідників до загальновідомих в соціально-політичному дискурсі теоретичних побудов, що інтерпретують в цілому особливості розвитку

нового типу суспільства, обумовленого існуванням глобалізаційного контексту – від концепції «суспільства ризику» німецького політолога У. Бека до концепції «мережевого суспільства» іспанського соціолога М. Кастельса.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи зі змісту зазначених вище моментів, що описують ситуацію, яка склалася серед представників соціально-політичного співтовариства щодо напрямів та стратегій дослідження міжнародних відносин, можна констатувати таке.

Проблемне поле міжнародних відносин продовжує активно вивчатися з позиції всіх трьох традиційних варіантів їх інтерпретацій – дисципліна, теорія, система. По кожному моменту, який певним чином характеризує напрямок та процедуру здійснення пізнавальної діяльності щодо міжнародних відносин як теорії та системи взаємодій певних суб'єктів продовжують спостерігатися активні дискусії.

Перспективною стратегією подальших досліджень в цьому напрямі вбачається найскоріше звернення фахівців-міжнародників до евристичного потенціалу тих теоретичних побудов, які найбільш адекватно інтерпретують засади становлення та функціонування саме сучасного суспільства («інформаційного», «постіндустріального», «мережевого», «комунікаційного», «ризик» тощо) в цілому (тобто, не як певної локальної системи, а як глобального утворення).

Доцільність такого звернення можна обґрунтувати: а) наявністю у цих концепціях перспектив розвитку соціальної системи за умов глобалізації; б) обов'язковим визначенням механізму розвитку всіх його структурних складових; в) існуванням взаємозв'язків між різними рівнями функціонування державних та недержавних, політичних, економічних та інших інститутів та інституцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арон, Р., 2000. *Мир і війна між націями*. Переклад з французького В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук. Київ: Юніверс.
2. Бус, К. и Смит, С., 2002. Теория международных отношений на рубеже столетий. Перевод с английского К. Буса, С. Смита. Москва: Гардарики.
3. Вригт, Г. Х., 1986. *Логико-философские исследования. Избранные труды*. Перевод с английского Г. И. Рузавина, В. А. Смирнова. Москва: Прогресс.
4. Кононенко, С. В. 2002. *Форми політологічного розуміння міжнародних відносин*. Київ.
5. Маклін, І. та Макмілан, А. ред., 2006. *Короткий оксфордський політичний словник*. Переклад з англійського І. Маклін та А. Макмілан. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
6. Фукуяма, Ф., 2004. *Конец истории и последний человек*. Перевод с английского М. Б. Левина. Москва: ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак».
7. Хантингтон, С., 2018. *Столкновение цивилизаций*. Перевод с английского Т. Велимеева. Москва: Издательство АСТ.
8. Хонин, В. Н., 2005. *Теория международных отношений. Общая часть*. – Киев: Академ-Пресс.
9. Шергін, С. О., 2013. *Політологія міжнародних відносин*. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України.
10. Этциони, А., 2004. *От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям*. Перевод с английского В. Л. Иноземцева. Москва: Ладомир.
11. Bull, H., 1995. *The Anarchical Society : A Study of Order in World Politics*. 2nd edition. – New York: Columbia University Press.
12. Hollis, M. and Smith, S. 1990. *Explaining and Understanding International Relations*. Oxford: Clarendon Press.
13. Pfetsch, F. R. and Rohloff, C. 2000. *National and International Conflicts, 1945–1995 : New Empirical and Theoretical Approaches*. London: Routledge.
14. Singer, J. D., 1994. *Correlates of War Project: International and Civil War Data, 1816-1992*. [online] Available at: <http://www.esds.ac.uk/doc/3441%5Cmrdoc%5Cpdf%5C3441userguide.pdf> [Accessed 05

REFERENCES

1. Aron, R., 2000. *Myr i vijna mizh natsiiamy*. Pereklad z frantsuz'koho V. Shovkun, Z. Borysiuk, H. Filipchuk. Kyiv: Yunivers.
2. Bus, K. i Smit, S., 2002. *Teoriya mezhdunarodnyih otnosheniy na rubezhe stoletiy*. Perevod s angiyskogo K. Busa, S. Smita. Moskva: Gardariki.
3. Vright, G. H., 1986. *Logiko-filosofskie issledovaniya. Izbrannyye trudyi*. Perevod s angliyskogo G. I. Ruzavina, V. A. Smirnova. Moskva: Progress.
4. Kononenko, S. V. 2002. *Formy politolohichnoho rozuminnia mizhnarodnykh vidnosyn*. Kyiv.
5. Maklin, I. ta Makmilan, A. red., 2006. *Korotkyj oksfords'kyj politychnyj slovnyk*. Pereklad z anhlijs'koho I. Maklin ta A. Makmilan. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy».
6. Fukuyama, F., 2004. *Konets istorii i posledniy chelovek*. Perevod s angliyskogo M. B. Levina. Moskva: ООО «Izdatelstvo AST: ZAO NPP «Ermak».
7. Huntington, S., 2018. *Stolknovenie tsivilizatsiy*. Perevod s angliyskogo T. Velimeeva. Moskva: Izdatelstvo AST.
8. Honin, V. N., 2005. *Teoriya mezhdunarodnyih otnosheniy. Obschaya chast*. – Kiev: Akadem-Press.
9. Shergin, S. O., 2013. *Politologiya mizhnarodnih vidnosin*. KiYiv: Diplomatichna akademiya Ukrayini pri MZS UkraYini.
10. Etsioni, A., 2004. *Ot imperii k soobschestvu: novyy podhod k mezhdunarodnyim otnosheniyam*. Perevod s angliyskogo V. L. Inozemtseva. Moskva: Ladomir.
11. Bull, H., 1995. *The Anarchical Society : A Study of Order in World Politics*. 2nd edition. New York: Columbia University Press.
12. Hollis, M. and Smith, S. 1990. *Explaining and Understanding International Relations*. Oxford: Clarendon Press.
13. Pfetsch, F. R. and Rohloff, C. 2000. *National and International Conflicts, 1945–1995: New Empirical and Theoretical Approaches*. London: Routledge.
14. Singer, J. D., 1994. *Correlates of War Project: International and Civil War Data, 1816-1992*. [online] Available at: <http://www.esds.ac.uk/doc/3441%5Cmrdoc%5Cpdf%5C3441userguide.pdf> [Accessed 05 September 2020]

September 2020]

15. Waltz, K. 1979. *Theory of International Politics*. 1 ed. New York: McGraw-Hill Humanities, Inc.
15. Waltz, K. 1979. *Theory of International Politics*. 1 ed. New York: McGraw-Hill Humanities, Inc.

Інформація про автора

Денисенко Ірина Дмитрівна – доктор філософських наук, професор, декан факультету психології і соціології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; e-mail: irdden@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1956-571X>

Стаття надійшла до редакції: 30.09.2020 р.

Прийнята до друку: 02.11.2020 р.